

“ÜÇ TARZ-I SİYASET” VE MODERNİTE EKSENİNDE VE ÖTESİNDE OSMANLI FEMİNİZMİ*

Ebru Sönmez**

Ebru Sönmez tarafından kaleme alınan bu makalede, Osmanlı devlet ve toplum yapısının 19. yy. sonrasında geçirdiği dönüşümle birlikte Osmanlı entelijansiyası içerisinde bir tartışma konusu olarak gündeme gelen kadının toplumsal statüsü meselesine dair yaklaşımlar, II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yayın hayatına başlayan *Demet* dergisi üzerinden ele alınıyor. Kadınlara yönelik bir dergi olarak tasarlanan, ancak düzenli yazar kadrosunu erkeklerin oluşturduğu *Demet* dergisi, bu inceleme çerçevesinde eğitilmiş, kültürlü, meslek sahibi, Müslüman Osmanlı-Türk sıfatlarıyla sınırlı olarak tarif edilen kadın kimliğini somutlayan bir ürün olmasının yanı sıra Osmanlı toplumundaki kadınların mevcut problemlerinin boyutlarını yansıtmaya itibariyle önemli bir noktada duruyor. Bu bakımdan Sönmez’e göre *Demet* dergisi Osmanlı dönemindeki feminist düşüncenin imkânlarına ve sınırlarına işaret ediyor.

On sekizinci yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da, kadının aile ve toplum içerisindeki siyasi, ekonomik ve sosyal eşitliğini savunan feminist düşünce, Avrupa’da ve Batılı olmayan toplumlarda dini, siyasi ve kültürel dinamiklerin çeşitliliğiyle gelişmiştir (Offen, 2000, s. 21). Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı aydınında oluşmaya başlayan feminist bilinç de, Osmanlı devlet ve toplum yapısıyla ve bu yapının on dokuzuncu yüzyıldan beri geçirdiği dönüşüm ile doğrudan doğruya ilgili olarak gelişmiş ve evrilmiştir. Osmanlı devlet ve toplumunu modernist düşünce merkezinde Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılık prensipleriyle ya da kısaca Yusuf Akçura’nın iyi bilinen tanımlamasıyla “üç tarz-ı siyaset”i ile dönüştürmeyi hedeflemiş olan Osmanlı aydını, kadının toplum ve ev içindeki statüsünü bu toplumsal proje çerçevesinde tartışmaya başlamıştır.[1] Dönemin politik aktörleri Jön Türklerin[2] ve onlara politik ve ideolojik yakınlığıyla bilinen Osmanlı kadınlarının siyasi ve entelektüel girişimleriyle gündeme gelen kadın sorunları, itirazlara ve direnişlere rağmen bireyin özgürlüğü ve her alanda kadın erkek eşitliği merkezinde tartışılmamış ve sorunlar daha ziyade mevcut ataerkil yapıyı koruyan politik zihniyetin imkân tanıdığı ölçüde çözülmeye çalışılmışsa da, bu aktivistleri Osmanlı’da feminist düşüncenin, diğer bir ifadeyle “kadın hareketinin” (Van Os, 2001, s. 338) mimarları olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır. Nitekim, kızlara özel okulların ve meslek okullarının açılması, kadın dergi ve gazetelerinin basılması, kadınların dernek kurmaları ve buralarda aktif rol almaları ve aile içi hukukunda kadınların statüsünü yükselten yeni düzenlemeler yapılması on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından itibaren süregelen kadın hareketinin yirminci yüzyıl başlarında elde ettiği önemli sonuçlardır.[3] Bu çalışma bu çabaların, sesini en azından belli kent merkezlerindeki okuyucu kesime duyurabildiği bir araç olan basından takibini yapmaya çalışacaktır ve Jön

Türkler tarafından desteklenen, dönemin en politik ve kadın sorunlarına en fazla yer veren yayınlarından biri olan *Demet* dergisini kaynak olarak alacaktır. [4]

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yayın hayatına başlayan *Demet*, kadınlara özel bir dergi olarak çıkarılsa da, derginin düzenli yazar kadrosunu erkekler oluşturmaktadır. Derginin sahibi, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin önemli siyasetçilerinden Hakkı Behiç (Bayıç) (1886-1943) politik yazılarıyla ve başyazarı, Servet-i Fünun edebiyatçılarından Celal Sahir (Erozan) (1883-1935) empresyonist tarzda yazdığı şiirleriyle dönemin siyasi atmosferini kadının özgürlüğü temasıyla yansıtmaya çalışmışlardır. Derginin önemli kadın yazarlarından İsmet Hakkı, Âtifet Celâl ve Halide Salih müstear adıyla yazan Halide Edib (Adivar) özellikle kadın sorunlarını erkek yazarların yaklaşımlarından biraz daha radikal bir tavırla tartışmışlardır. Dönemin *Mehasin* ve *Kadın* gibi diğer önemli kadın dergileriyle kıyaslandığında yayın hayatının kısa sürdüğü anlaşılan *Demet* dergisi bütün yazılarıyla değerlendirildiğinde ilk bakışta bir kültür ve edebiyat dergisi izlenimi vermektedir. Ancak özellikle dönemin siyasetini ve kadın sorunlarını tartışan önemli yazılarıyla dergi, dönemin feminist anlayışının önemli bir temsilcisi olarak öne çıkar.

Bu çalışma, *Demet* dergisinin yazılarını inceleyerek Osmanlı'nın siyasi, kurumsal ve toplumsal dönüşüm sürecinin önemli bir aşaması olan II. Meşrutiyet'in henüz ilan edildiği bir ortamda, *Demet* dergisi yazarlarının kadın sorunlarına yaklaşımlarını, bu konudaki önceliklerini, Avrupa'da tartışılan feminizmin içeriğine bakışlarını ve oraya kıyasla kendi düşüncelerini ve beklentilerini nasıl belirlediklerini ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu çerçevede bu inceleme *Demet* dergisinin eğitilmiş, kültürlü, meslek sahibi, Müslüman Osmanlı-Türk şeklindeki siyasi ve ideolojik sınırlarla da kontülediği kadın kimliğini Osmanlı feminist düşüncesinin/ kadın hareketinin bir ürünü olarak ele alacaktır. Bu bağlamda feminizm tarihinin Türkiye geçmişine ışık tutmak bu çalışmanın esas amacıdır.

Kadının/ Vatanın Adı Hürriyet, Namusu Millete Emanet

II. Abdülhamid'in Osmanlı Mebusan Meclisi'ni 1879'da feshetmesiyle başlayan istibdat dönemi Jön Türklerce korku dolu sürgün, sansür ve jurnal yılları ve Tanzimat'tan beri süregelen modern devlet ve toplum projesine yapılmış büyük bir darbe dönemi olarak anılacaktır.[5] II. Meşrutiyet'in ilanı (1907-8) ve yarı-temsili parlamento sistemine dönüş, ümitleri yenilemiş; yeni başlayan bu sürecin gerek basına gerekse esaretin en önemli sembolü olarak kodlanan kadına özgürlük getirdiği mesajını vurgularcasına birbiri ardına yayımlanan kadın dergilerinden biri olan *Demet*, heyecanını ve yeni sisteme olan inancını sütunlarına taşımıştır. Her ne kadar istibdat devrinin yaratmış olduğu travma ve rejim propagandası

Demet'in ilk sayılarında öne çıkarılrsa da rejimin vaat ettiği özgürlük, adalet ve eşitlik kadının temel hakları olarak gündeme getirilecektir.

Ana teması, geride kalan karanlık ve korku dolu yıllar ardından Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet olan heyecanlı yazılardan biri Server Cemal'a aittir. Server Cemal'in, yeni doğmuş bir beden, ruh ve fikir metaforuyla tanımladığı Meşrutiyet, özelde kendi kızını, genelde bütün genç nesli, özellikle hanımları ilgilendirmektedir. *Demet*'in ilk sayısında, kızına ithaf ettiği romantik yazıda Server Cemal, kızına güvenli bir gelecek teminatı verir ve istibdat zulmünün sadece o "*karanlık mâzîden bir hatrâ-i hüzn ve elem*" olarak kalacağını garanti eder. İstibdat, artık eski masallardaki korkunç hayaletlerin yerini alacak, yeni nesli korkutmak için anlatılacak yeni masalların "öznesi" ve eylemleri olacaktır (*Demet* 1, 17 Eylül 1324, s. 5). Server Cemal'e göre bu yılları yaşayanların psikolojileri yeni nesle hüznü bir tabiat bırakacaktır. İstibdadın bırakacağı bu arazlara rağmen, Server Cemal, kızını, "*hürriyyet ve 'adâlet âvâzeleri içinde büyüyeceği*"; ilk kelimelerinin "*hürriyet, 'adâlet, müsâvât ile meşhûn*" olacağı için çok şanslı bulur (*a.g.y.*). Yazarımıza göre, büyük, berrak ve sorunsuz bir Osmanlı ruhundan beslenecek olan yeni nesil, adına kazanılmış hürriyet, adalet ve eşitlik kavgalarını unutmamalı hatta "büyük muazzez Türkiye'nin" istikbali olarak bu değerleri korumalıdır.

Server Cemal gibi, geçmiş sıkıntılarını ve gelecek umutlarını dile getirme fırsatı bulan bir diğer yazarımız Ahmet Samim, Server Cemal gibi özgürlüğü kadının hürriyeti ile özdeşleştirecek hatta kadını hürriyet ilkesiyle sembolleştirecektir. Ahmet Samim, Sultan Abdülhamid dönemine ait bir anısını hikâyeleştirdiği ya da bir hikâyeyi anı formatında kurguladığı dört sayfalık yazısında, doğacak çocuğuna uygun bir isim bulmak için yaptığı hummalı araştırmadan uzun uzun bahseder ve yazar, bu dokuz aylık süreçte yaşanan sıkıntıları okuyucuya da çektirerek adeta edebi becerisini kanıtlar. Ancak yazının ana teması, çocuğa verilecek ismin kararlaştırıldığı hikâyenin son bir iki paragrafında açıklığa kavuşur. Ahmet Samim, nihayet aylarca süren arayışlarından kurtulur ve yeni doğan kızına, aradığı gibi orijinal, ahenkli ve anlamlı bir isim olan "Hürriyet" adını vermeye karar verir (*Demet* 4, 8 Teşrîn-i evvel 1324, s. 59). Bu kararını heyecanla "geniş" ailesiyle paylaşan yazarımız beklediği memnuniyeti bulamaz; aksine ailenin büyüklerinden, önce büyükkeneden, sonra da büyükbabadan farklı nedenlerle tepki alır. Bu hikâyede anne karakteri hiç konuşturulmayan, sessiz bir rol üstlenmiştir. Evin büyükannesi, Hürriyet ismini çirkin ve garip bulur ve kız çocuğunun -ismiyle müsemma olacağına inandığı- karakteriyle ilgili endişelerini: "düşünün bir kere, Hürriyet! Kız çocuk için ne fenâ bir isim. Sonra zabtedemezsin. Bir şey söylediğin vakit göğsünü gere gere sana 'ben hürüm' der ise o vakit ne yapacaksın?" cümleleriyle seslendirir (*a.g.y.*).

Hikâye, yeni doğan bebeğin ismine onay vermesi gerektiği anlaşılan ana karakterin, büyükbabanın, eve gelmesiyle ve bu konudaki fikrini açıklamasıyla sonlanır. Büyükbaba isme tamamıyla farklı bir noktadan itiraz eder ve oğluna, kızının ismi konusunda ısrar ettiği takdirde ailenin bütün erkeklerini tehlikeye atacağı uyarısında bulunur. Çocuğun ismini telaffuz bile etmekten kaçınan büyükbabaya göre bu isim bütün ailenin sürgün edilmesi için yeterli bir sebeptir (*a.g.y.*). Ailenin mutluluğuna kastetmek anlamına gelecek bu isimden mecburen vazgeçen Ahmet Samim, bu hadisenin geçtiği istibdat dönemindeki perişanlığını ve üzüntüsünü böylece okurlarıyla paylaşır ve artık Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında toplumun bu isme aşına olduğunu belirterek, iki dönem arasındaki farkın altını çizme fırsatını da değerlendirmiş olur.

Sultan Abdülhamid dönemine şahit olmuş bu iki yazarın yazılarındaki romantik ve edebi ton her ne kadar Meşrutiyet'in ilanından duyulan heyecanı yansıtsa da eşitlik, adalet ve hürriyet ilkelerini kadın hakları merkezinde savunmaları bu iki erkek yazarın bu tarihe kadar, kadının, temel haklarından mahrum bırakıldığına inandıklarını ve bu durumun değişmesine dair umutlarını ortaya koyar. Kendilerinden bir önceki neslin, daha doğru bir ifadeyle istibdat devri kuşağının kadının özgürlüğünü bir tehdit olarak algıladıkları vurgusu da *Demet* yazarlarının feminist bir bilinçle kadının toplum ve aile içerisindeki eşitliğini ve özgürlüğünü savunduklarını gösterir.

Öte yandan yeni rejimden kadın hakları konusunda ciddi beklentileri olduğunu her fırsatta dile getiren *Demet*'in de içinde bulunduğu kadın dergileri ve onların Osmanlı'nın önemli şehir merkezlerinde oluşturmaya başladığı kamu görüşü kısa zamanda tepkiler almaya başlamış olmalı ki, rejime ve dolayısıyla rejimin sunacağı olanaklara muhalefet edenler, Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra kadının toplum içerisindeki varlığına dahi şiddete varan boyutlarda müdahale etmeye başlayacaklardır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, özellikle İstanbul'da kadınları hedef alan olaylar, kadın hareketi tarihi üzerinde çalışan Leyla Kaplan'a göre Meşrutiyet döneminde kadınlar lehindeki düzenlemeleri kabul etmeyen ve kadın haklarına karşı olan muhafazakâr çevreler tarafından tetiklenmiştir (Kaplan, 1998, s. 25). Kaplan'ın olaylarla ilgili incelediği gazete haberleri ile paralel yorumlar yapan *Demet*, bu olaylara ilk tepkisini "Esef ve Hayret" başlığıyla üçüncü sayıda tam sayfa olarak verir. *Demet*, bu olaylara sebebiyet verenleri, din kisvesine bürünerek milletin hayatına ve saadetine kastetmeye uğraşan güneşten korkan yarasalar yakıştırmalarıyla tanımlar (*Demet* 3, 1 Teşrin-i evvel 1324, s. 33). Yazıya göre, bu reziller karanlık tedbirlerle saf ve temiz fikirleri kandırmışlar ve onları da kışkırtarak uygunsuz davranışlar sergilemişlerdir. *Demet*, bu münasebetsizlikten en fazla etkilenen kesimin, çarşafı yırtılan, tacize uğrayan kadınlar olduğunu ve çarşafı uzanan bu mütecaviz ellerin aslında milletin namusuna uzandığını

hatırlatır (*a.g.y.*). Erkeklerin kardeş, anne, eş ve kız çocuğu hassasiyetlerine vurgu yapan Demet, erkeklerin bütün kadınları, bir anne ve bir vatan addetmeleri gerektiğini söyleyerek, hassas noktalarını canlandırmaya çalışır. Tacizlere maruz kalan kadınların muhtemel tepkilerini seslendiren *Demet*, suçlulara, genç kızların masum yüzlerinden çektikleri peçeyle, kendi kara yüzlerini örtmelerini tavsiye edecektir. Daha da önemlisi, İstanbul sokaklarında yaşanan bu sahneleri, Meşrutiyet'i ilan etmiş bir millete yakıştıramayan *Demet*, bu olaylara sebebiyet verenlere önemli hatırlatmalar yapar ve bu olaylarla kadına esareti layık gördüğünü ispat eden zalimlerin eski "zalimlerden" farkı olmayacaksa, kazanılan hürriyetin anlamından ve niyetinden şüphe edeceğini ima eder (*a.g.y.*). Kimin kaleminden çıktığı belli olmayan bu kinayeli ve keskin ifadeler, *Demet*'in diğer sayılarında da benzer olayları konu alan yazılarda karşımıza çıkacak ve konu daima olayların Meşrutiyet ortamında yapıldığı vurgusuyla işlenecektir.

Saldırı ve tacizlerin arttığı 1907 Ekim'inde, sessiz kaldığı iddia edilen Zaptiye Nezareti'nin, olayların gazetelerde abartıldığını ve her şeyin kontrol altında olduğunu beyan eden bildirisi çeşitli gazetelerin tepkisine neden olmuş; Nezaret'e bir uyarı da *Demet*'ten gelmiştir. Tüm Osmanlı kadınları namına Zaptiye Nezareti'ne seslenen *Demet* önce, saldırıların Nezaret'in iddia ettiği gibi üç vukuattan ibaret olmadığını örneklerle ispat eder ve sorar:

kadınlar cem'iyette müstesnâ bir mevki' işgâl ederler; onların muhâfaza-i hukuku herşeyden akdemdir. Bir sürü halk takip etmişler, bir asker tecâvüzâtta bulunmuş... Bütün bunlar, beşerin nısf-ı muhteremi olan kadınlara yapılmış, onların nâzik kalblerine havf ü haşyet vermiş... daha ne yapılınsın?.. himâye-i mütekâbile esâs-ı asliyesine müsteniden teşkil eden cem'iyât-ı beşeriyede acaba kadınların fazla bir hakları yok mudur? Onların diğer vezâif-i 'ulviyyesi bu fazla haklarının boşluğunu acaba ma' ziyâde doldurmuyor mu? (*Demet* 4, 8 Teşrin-i evvel 1324, s. 62)

Kadınların toplum içindeki varlığını engellemeyen İslam hukukunu göz ardı eden zihniyetleri eleştiren *Demet*, Osmanlı kadınları adına, dün olduğu gibi bugün de hiçbir yönetimden korkmadıklarını, artık suskun kalmayacaklarını söyleyerek bu zihniyetlere meydan okur. Son olarak Nezaret'in dikkatini arz eden Demet, vatan için "büyük çehreler" yetiştirmek gibi yüce bir vazifeyi üstlenmiş "Osmanlı kadınlarına" yapılan hakaretlerin cezasız kalmamasını talep edecektir (*a.g.y.*, s. 63).

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'da yaşanan rejim aleyhtarı olayların Osmanlı aydınında kısa süreli bir şaşkınlık yarattığını anlıyoruz. Nitekim, Zaptiye Nezareti'nin olaylar karşısında takındığı pasif tavrı eleştiren Hakkı Behiç'in *Demet*'teki yazısı bu şaşkınlığın boyutunu ve bir Osmanlı aydınının hayal kırıklığını açığa çıkarır. Hakkı Behiç, yazısında Zaptiye Nazırı'nın kadınların maruz kaldığı şiddeti önlemede kasıtlı ihmali olduğundan ve bunu ifade eden bir derginin Beyoğlu'ndaki matbaasının Nezaret tarafından güpegündüz

basıldığından ve dergiye alenen sansür uygulandığından bahseder (*Demet* 5, 15 Teşrîn-i evvel 1324, s. 80). Çarpıcı politik eleştirileri de içeren bu makalede Hakkı Behiç, “hasta devletin” 1878 Berlin Antlaşması’ndan bugüne dek geçirdiği siyasi sürece göndermeler yapacak; “artık canlanmış, yeniden hayat bulmuş Osmanlı’nın” geleceğine kasteden fikirlerin, kadınların ve basının hürriyetini engellemeye yönelik saldırılarını kınayacaktır. Yazar, kadınlara saldırmayı din ve namus bahanesiyle mazur göstermeye çalışmanın eskiden beri başvurulan sefil bir taktik olduğunu söyleyerek, okurları, bu riyakâr düşüncelerin arkasından gidilmemesi gerektiği konusunda da uyarır.

Erken modern dönemde kamusal alanda kadına hareket olanağı sağlayan tesettür, bir anlamda hukuki bir kalkan vazifesi görerek kadının ataerkil toplumdaki varlığını meşrulaştırmıştır. Diğer taraftan, her ne kadar İslami çerçeveyi korumaya çalışsa da modern bir devlet ve toplumu hedefleyen reformist girişimlerin, Müslüman ve ataerkil Osmanlı toplumu tarafından içselleştirilememesi ya da modernite ekseninde tanımlanan eşitlik, hürriyet ve adalet ilkelerinin Batı’nın Osmanlı üzerinde egemenliğinin işareti olarak algılanması kadınları hedef alan saldırılar boyutunda sıkıntılara neden olmuştur.[6] Milletçe ilan edildiğine inandıkları yeni sistemin şiddet içeren olaylara göz yumması, Demet yazarlarının, mücadele ile kazanılmış bu zafere olan inançlarını sarsmıştır. Ancak burada dikkat çekmek istediğimiz nokta, *Demet*’teki konuyla ilgili yazıların hem dergi yazarlarının hem de muhafazakâr grubun kadınının kimliği hakkındaki tasavvurlarını ortaya çıkarmış olmasıdır. Kadın haklarını da düzenleyen Batılı reformlara karşı direniş gösterenlerin kadınların çarşaflarını yırtarak tepki göstermeleri *Demet*’in haber yaptığı gibi olaylarda provokasyon olduğu ihtimalini akla getirse de, reformları tehdit olarak algılayan muhafazakâr grubun savunmalarını “din ve namus” gibi kavramlara referansla yaptığı anlaşılıyor.[7] Öte yandan Hakkı Behiç ve olay hakkında yorum yapan diğer *Demet* yazarları bu tarz söylemleri eleştirseler ve de İslam ile modernizmin çelişmediğini ima etseler dahi, fikirlerinde erkek egemen toplum anlayışının farklı ideolojik biçimlerle tezahür ettiğini görüyoruz. Bu bağlamda, *Demet* yazarlarının ifadelerinde kadın, hürriyet kavramının yanı sıra vatanı, diğer bir ifadeyle milletin namusunu temsil etmektedir ve dolayısıyla millet tarafından korunması gereken bir konumdadır. Metafora gerek duymayan, düz ve yalın tanımlarda ise kadınlar erkeklerin anneleri, kız kardeşleri ya da eşleri oldukları için onların da değer görmeye, korunmaya ya da özgür olmaya hakları vardır.

Bu ifadeler çerçevesinde reformları savunan *Demet* yazarlarının kadının toplumsal kimliğini ataerkil bir devletin varlığı üzerinden tanımladıklarını söyleyebiliriz. Bu şekilde bir kısım Osmanlı aydınının, kadının özgürlüğünü ve eşit haklara sahip olması gerektiğini, bireyin

özgürlüğü, cinsler ve sınıflar arası hukuki, siyasi ve ekonomik eşitliği gibi temel insan hakları olarak anlamaktan henüz uzak olduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır.

Öte yandan bu ataerkil zihniyet çerçevesinde kadın sorunlarının tartışılmasına itiraz eden isimler, kadının birey olduğu için özgür olması gerektiğini savunurken[8] bu toplumda çözüm üretebilmenin sıkıntısını bu zihniyet ile uzlaşmacı bir siyaset izleyerek hafifletmeye çalışmış olabilirler. Özellikle kadının eğitimini ve birikimlerini değerlendireceği alanlar tanımlanırken ortaya çıkan bu uzlaşmacı çaba, *Demet*'in erkek yazarlarının rahatlıkla telaffuz ettiği temel hak ve özgürlüklerin pratikteki karşılığını, diğer bir ifadeyle kadın erkek eşitliğinin hangi alanlarda tartışıldığını daha açık şekilde ortaya koyacaktır.

Eğitim Şart! Eğitimli Es/ Anneden Mutlu Aileye Jön Türklerin Medeni Toplum Formülü

Bilimin üstünlüğünü savunan Batı modernist düşüncesini benimsemiş ve bunu İslami anlayış ile pratikte bağdaştırmak zorunda kalmış Tanzimat sonrası yeni Osmanlı aydın tipi Jön Türkler, kurdukları İttihat ve Terakki Cemiyeti ve bu cemiyetin Osmanlı Hükümeti içerisinde yer alan üyeleri (Hanioğlu, *a.g.e.*, ss. 49-50) çoklu etnik yapısı çözülmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasını yönlendirmeye çalışırken, benimsedikleri entelektüel ve siyasi düşünce yapısı temelinde Osmanlı devlet ve toplum yapısının dönüştürülmesinde aktif rol oynamışlar; bu çabayı toplumsal tabana yaymaya çalışmışlardır.[9] Onlara göre, devletin varlığını ve Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan yarı-temsili Osmanlı rejimini korumak ve toplumu ileri bir seviyeye taşımak sadece devletin misyonu değil, her Osmanlı vatandaşından beklenen toplumsal bir sorumluluk olarak algılanmalıydı. Toplumun mihenk taşı olan aile ve aile bireylerinin yetişmesinde en önemli rolü üstlenen anne/ kadın ise bu bağlamda Jön Türklerin toplumsal projesinde en önemli yeri teşkil edecektir.[10] Böylece devletin ve toplumun dönüştürülmesinde kadınların eğitimini şart koşan anlayış, özelde kadına genelde ise topluma ve dolayısıyla devlete modern ve ilerici bir kimlik kazandırmayı amaçlamıştır.

Kadınların ev dışında eğitim hakkını düzenleyen reformlar ya da bu konudaki tartışmalar on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Tanzimat'ın ilanı ile (1839) başlayacaktır (Durakbaşa, *a.g.e.*, ss. 96-98). II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadının öncelikle aile içerisindeki konumu ve eğitimli kadının aile kurumunun dışında toplumsal bir yer edinip edinemeyeceği meselesi canlı bir gündeme sahip olmuştur. *Demet* dergisinin kadının eğitimiyle ilgili yazıları bu temel noktaları tartışır. Kadının eğitim sorununa derginin istikrarlı yazarlarından Selim Sırrı'nın birinci ve altıncı sayılarda yayımladığı "Çocuk Terbiyesi"; Süleyman Fehmi'nin, ikinci sayıda hafif bir tonda izah ettiği "Hüsn-i Ahlâk" ve yine ikinci sayıda iki ünlü bayanın kalemlerinden daha farklı vurgularla çıkmış "Kadınlarımız ve Ma'ârif" ve "Terbiye-i Nisvâniyye" başlıklı

makaleleri çözüm üretecek ve bu yazarlar, Osmanlı kadını için eğitimin neden gerekli olduğu üzerinden, Demet'in örnek Müslüman Osmanlı-Türk kadını kimliğini okurlarının anlam dünyasından seçecekleri karşılıklarla tanımlamayı hedefleyeceklerdir.

Selim Sırrı ve meslektaşları için kadının eğitilmesi, öncelikle toplumun ilerlemesi şeklinde bize geri dönecek bir hizmet olarak algılanır. Çünkü toplumun eğitilmiş, iyi ahlaklı, kendine güvenen bireyleri ilk eğitimlerini aile ocağında alırlar. Dolayısıyla, aile içinde “erkek ve kadının birbirine karşı yalnız ba‘zı vezâ‘if-i mütekâbele ve husûsiyye ile mukayyed olmayıb bu izdivâcın netâyic-i tabî‘iyyesinden olarak dünyaya gelen evlâdlarına karşı da vezâ‘if-i müştereke ile mükellefdirler.” (*Demet*, 1, 17 Eylül 1324, s. 12) Aile, “...Efrâd-ı beşerden birinin hayatına vesîle olmak onun tahsîl ve terbiyesini tekeffül etmeyi ve külfetinin kavânin-i mutlakası nâmına yeryüzünde hâmîsi olarak bi'l-cümle felâketlerden himâye etmeyi kuvâ-yi tabî‘iyye ve fikriyyesinin tenmiyesine gayret” etmelidir (*a.g.y.*). Selim Sırrı, ailelere bu bilinçle çocuk sahibi olmaları gerektiğini tavsiye eder. Selim Sırrı'ya göre eşler çocuklarını bu bilinçle büyötmeye ve ileride topluma ve memleketine hizmet edecek bireyler yetiştirmeye mecburdur. Çocuğun doğumundan itibaren ilk yedi yılda evin büyükleri, çocuğun ihtiyaçlarını gidermek için anneye yardımcı oldukları için bu yılların anne için daha kolay geçeceğini söyleyen Selim Sırrı, bu yılları bir tiyatro sahnesi gibi tasvir eder. Bu sahnede karakterlere düşen roller ise, Selim Sırrı'nın geniş aile yapısına karşı olan düşüncelerini ve kadının aile içerisindeki konumuna yaklaşımını açığa çıkaracaktır. Sahnede başrolü oynayan büyükanne eski usullerle ve eski tedavi yöntemleriyle bebeği büyötmeye çalışırken; sessiz rollerin kahramanı bilgisiz annedir. Çocuğun gözü önünde hırpalandığını gören “aydın” baba ise olaya müdahale etmek ister ancak büyükannenin “senin bu işlere aklın ermez, sen fenden ‘ilimden anlarsın bunlar kadın işleri” tepkisinden muzdarip, köşesine çekilmek zorunda kalır (*Demet*, 6, 22 Teşrîn-i evvel 1324, s. 83). Büyükannenin abartılı sevgisi ve dengesiz davranışları, çocuğun şımarık yetişmesine ve çocukta davranış bozukluklarına neden olacağı için, aile ileride sorunlu bir çocukla baş etmek zorundadır. Bu noktaya gelmemek için Selim Sırrı verdiği reçetede, annelere “ittihâz edecekleri hatt-ı hareket hiç bir münâkaşaya lüzûm göstermeyecek kadar kat‘î, âmirâne ve fakat müşfikâne” olmalarını tavsiye eder. “Kezâ çocuklukta kazanılacak ahlak, insanın bütün hayatını şekillendirecektir” (*a.g.y.*).

Bununla birlikte, bir Osmanlı “hanımı” fen, matematik ve her türlü sosyal konu hakkında “kâfi” bilgiye vakıf olmalıdır ki, çocuklarının tahsil ve terbiyesine ilk yaşlardan itibaren müdahale edebilsin ve çocuklarının bu konularda sordukları soruları cevapsız bırakmasın. Selim Sırrı anneye düşen bu önemli merkezi rolü, okurlarının tanıdığından emin olduğu “meşhûr” Alman Frobel'in (Friedrich) tespitleriyle kanıtlar. Selim Sırrı'nın özetiyle bir anne “evladlarının zekâ ve vicdanlarının mâder-i mihrîbânı ve terbiye-i fikriyyelerinin inkişâf ve

ittisâ'ına hâdım bir mürebbiyesidir. İşte şahsın ve milletin istikbâli bu gibi ihtimâmâta mevdû' bir vazîfe-i mukaddesedir." (*Demet*, 1, 17 Eylül 1324, s. 12)

Çocuk için model rolü üstlenmesi gereken annenin güzel ahlakı aynı zamanda eşiyile olan muhabbetini de kuvvetlendireceği için, aile içinde uyumlu ve mutlu bir birlikteliğin temeli atılmış olacaktır. Ruh güzelliğini esas alan teziyle Süleyman Fehmi, kadının bir meslekte uzman olmasını sağlayacak düzeyde verilen eğitimin ruh güzelliğine herhangi bir yarar sağlamayacağını iddia ederken, eğitimi tümüyle geri plana atmaktan da kaçınmıştır. Süleyman Fehmi, kadının "sınırlı" bir eğitim sonrasında "kendisinde mevcûd olan fenalıkları, lekeleri hülâsa bütün nekâ'is-i ahlâkiyyesini mütemâdiyen tedkik ederek" eksikliklerini gidereceğini tek bir cümle ile hatırlatarak muhtemel eleştirilerin önünü kesmiş olur (*Demet*, 2, 24 Eylül 1324, s. 28). Zarafet ve muhabbete yansıyan güzel ahlakı, erkeğin kalbine hâkim olabilmek için esrarengiz bir yöntem olarak kadınlara tavsiye eden Süleyman Fehmi, tezini destekleyen Batılı referansları kullanarak iddiasını kuvvetlendirir. Kadının ruh terbiyesini konu alan bu makalenin, meseleye, hiçbir kadının kayıtsız kalamayacağı varsayılan hassas bir noktadan yaklaşması da vurgu stratejileriyle model kadın kimliğini popülize etme çabasıdır.

Selim Sırrı ve Süleyman Fehmi'nin kadın eğitimini, yalnızca eğitilmiş ve güzel ahlaklı anne, mutlu eş, mutlu aile ve dolayısıyla eğitilmiş ve mutlu fertlerden oluşan toplum amaçlı bir kazanç olarak zorunlu görmeleri eğitilmiş kadının hareket alanını sınırlamıştır. Bu çerçevede kadın, mesleki ve entelektüel birikimini sadece anne rolü ile aile içerisinde tasarruf etme özgürlüğüne sahip olacaktır. *Demet*'in diğer yazılarından anlaşıldığı kadarıyla, bu sınırlı alana *Demet*'in çağdaşı diğer kadın dergileri itiraz etmiş; *Demet* ise gelen tepkilere ve benzer tepkileri içeren diğer gazete ve dergilerde yer alan kadın konulu makalelere cevaben bu konudaki görüşlerini detaylandırmak zorunda kalmıştır. *Demet*'in erkek yazarlarının siyasi, dini ve erkek egemen bakış açısıyla meselelere yaklaşımları *Demet*'in kadın yazarları tarafından yumuşatılacaktır ki, tam da bu nokta, Osmanlı kadınlarının, onları henüz toplum içerisinde daha aktif görmeye hazır olmayan erkek egemen düşünceye karşı direnişlerini ama aynı zamanda bununla uzlaşmak zorunda kalışlarını ortaya koyacaktır.

Demet'ten Kadın Sorunlarına Feminist Yaklaşımlar

Yukarıda da değindiğimiz gibi Osmanlı'nın kurumsal ve toplumsal dönüşüm süreci sancılı bir süreçti ve rahatsızlıklar farklı alanlarda kendini göstermekteydi. Bu sıkıntılar kadın meselelerinin tartışıldığı noktada, kadının toplumsal kimliğinin, bu kimliği medeni aile ve toplum hedefiyle dönüştürmeye çalışan patriarkal anlayışla tanımlanması noktasında ortaya çıkmış;[11] kadının haklarını ve özgürlüğünü sınırlayan bu tanımlama, kadınların itiraz nedenlerini oluştururken çözüm üretme gerekliliği de bu sınırları genişletecek ikna ve

uzlaşma stratejilerini üretmiştir. Nitekim *Demet*'in kadın yazarları, İsmet Hakkı ve Âtifet Celâl'in, kadın haklarını tartışırken kullandıkları ifadeler radikal bir değişim beklentisini ve talebini içerirken, kelimelerin seçimindeki özen, ihtiyat ve anlatım stratejileri bu yazarların toplumun hassasiyetlerinin farkında olarak söylemlerini geliştirdiklerini ortaya koyuyor. Bununla birlikte bu kadın yazarların, dergiye farklı konularda yazmış Halide Edib gibi, her Osmanlı kadını için ulusu için çalışmayı dava edinmiş “muassır” Türk kadını haline getirmeyi amaçlamış isimlerle[12] aynı feminist bilinci paylaştıkları söylenebilir.

İsmet Hakkı'nın derginin ikinci sayısına yazdığı “Kadınlarımız ve Ma'ârif” başlıklı makalesi, 12 Ağustos'ta İkbâl Hanım'ın İkdam Gazetesi'ne vermiş olduğu yazı hakkındadır. Bu konu üzerinde yazmak için İkbâl Hanım'dan izin istemiş olan İsmet Hakkı, meşhur “bârika-i hakikat musâdeme-i efkârdan çıkar” (hakikat kıvılcımları fikirlerin çarpışmasından çıkar) sözünden hareketle verilen onaydan cesaret alarak böyle bir yazı yazdığını açıklıyor (*Demet*, 2, 24 Eylül 1324, s. 24).

İsmet Hakkı, yazısında İkbâl Hanım'ın makalesinin temasına ve içeriğine doğrudan referanslar vermekten kaçınmıştır. Ancak İsmet Hakkı'nın sözcüklerinden konunun kadının eğitimi merkezinde tartışıldığı anlaşılıyor. İsmet Hakkı cümlelerine, Osmanlı kadınının kendini geliştirmesi hakkında yapılacak bir tartışma içerisine Osmanlı vatandaşı gayri Müslim kadınların dahil edilmemesi gerektiği yönündeki fikirleri tasdik etmeyeceğini söyleyerek başlar ve dolayısıyla Osmanlı'nın kapsayıcılığını İslam'inkine tercih eden bir üstkimlikle konuşulması gerektiğini savunur. Ancak İsmet Hakkı, makalesinde gayri Müslim Osmanlı kadınlarından bahsetmeyecek; bunun nedenini de onların “az çok” ilerleme kaydetmiş olmalarına bağlayacaktır. Dolayısıyla eğitim tartışmasında Müslüman Osmanlı kadınlarına öncelik tanıyan İsmet Hakkı, bir entelektüel olarak üstlendiği sorumluluk önceliğini de Müslüman kimliğine verir (*a.g.y.*).

“Sâhe-i terakkîde yol alamayan kavm, yalnız bizler, nisvân-ı İslâmız” diyen İsmet Hakkı, kadınların eğitime kayıtsız kalınmasını, asırlık politikanın kadınların aleyhinde bir silah gibi kullanılan antifeminist eğilimine bağlar (*a.g.y.*). Bu fikirlerine karşı yükselecek muhtemel itirazları da dile getiren İsmet Hakkı, kadınların entelektüel gelişimini tehdit eden antifeminist eğilimlerin vahim sonuçlarını, Osmanlı aile hayatından verdiği örneklerle tespit ederek iddiasında haklı olduğunu kanıtlayacaktır. İsmet Hakkı'ya göre, sohbet konuları elişinden öteye gidemeyen Osmanlı kadınları, bu tarz boş işlerle meşgul olurken, eşleri “siyâsetten, me'mûriyetten, meclis-i vükelânın programından, 'Niçe'nin g(f)elsefesinden bahs ederse evin içi Bâbil kulesinden farklı” olmayacaktır (s. 25). İsmet Hakkı bu ifadeleriyle, aile hayatında, sadece dantelden, dokuduğu halıdan bahseden bir kadınla, Nietzsche

felsefesinden haberdar olan, hatta bunun üzerine yorumlar yapabilen bir erkeğin uyumsuzluğuna ve eşitsizliğine dikkat çeker. Bu münasebetle kendisinin de Nietzsche'den haberdar olduğunu söyleme fırsatı yakalamış olan İsmet Hakkı, Türk medeniyetinin ilerlediğine kanıt olan halihazırdaki dokuma fabrikalarının kadınların yaptıkları işleri üstlenmiş olduğuna işaret ederek, kadınların artık elişleriyle meşgul olmalarını gereksiz bulur. Aynı zamanda, boş vakitlerini değerlendirmek maksadıyla dokuma yapmakta ısrar eden, yani medeniyetten yararlanmasını bilmeyen kadınların Türkçülüğüne ve kadınlığına yanar (*a.g.y.*).

Diğer taraftan, İsmet Hakkı'ya göre, mevcut siyaset (antifeminist düşünceleri kastederek) kadınları öğretmen, gazeteci, ressam ya da müzisyen olmaktan alıkoymuş; istisnalar ise kaideyi bozmamıştır. Bu durum, kadınların gayretine yine de engel olmamalıdır (s. 26). Bu durumuyla dönemin, kadının kayıtsız eşitliğini savunan feminist anlayışını temsil eden İsmet Hakkı'nın, yazısında kendisiyle çelişen ifadelerle de yer vermesi, düşüncelerini sansürlemek zorunda kaldığı ihtimalini akla getiriyor. Örneğin, İsmet Hakkı, yazısının dokuzuncu paragrafında kadının uğraşacağı mesleklere kota koyar ve kadının her konuda eğitim alması gerekliliğini, her alanda aktif ve özgür olacağı sonucuyla bağlamaz. Buna göre kadının mühendis olmasını tasvip etmeyecek ama fen, kimya ya da hukuk gibi konulardan temelde haberdar olmasının şart olduğunu savunacaktır (s. 25). Bu şekilde bilimsel ve entelektüel birikimin, kadınları erkeklerle eşit seviyeye taşıyacağına inanan İsmet Hakkı, erkek ve kadının eğitim eşitliğinden bahsetse de, sözü döndürüp dolaştırıp kadın eğitiminin yalnızca aile içinde uyumlu bir ortam yaratmak için gerekli olduğu noktasına getirir. Nitekim İsmet Hakkı, kadının, eğer finansal problemleri yoksa, meslek sahibi olup evini ihmal etmesi taraftarı değildir. Hatta bu nedenle kadınların aktif politika yapmasına sıcak bakmadığını da belirtecektir (*a.g.y.*).

İsmet Hakkı çağdaşı Halide Edib gibi, Batı'daki feminist düşüncüyü tümüyle Osmanlı gündemine taşımaktan haklı olarak çekinmiş ve dönemin toplumsal yapısıyla uzlaşmacı bir feminizmin kadınların sorunlarına daha çabuk çözüm getireceğini düşünmüş olabilir.[13] Muhtemelen bu nedenle İsmet Hakkı, Avrupa'daki feminist hareketlerin ve orada gündem bulan kadınların seçme ve seçilme hakkı gibi tartışma konularının Osmanlı ajandasına henüz giremeyeceğini söyler. Aslında on dokuzuncu yüzyılda, mutlakiyet rejiminden monarşiye henüz geçmiş Avrupa'da erkeklerin, yirminci yüzyılda da kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmeleri adına atılan adımlar, genelde siyaset tarihinin özelde kadın tarihinin en önemli gelişmelerinden biridir (Bock, 2004, s.149). Osmanlı Devleti'nde ise henüz yönetim sistemiyle ilgili sorunlar bile aşılmamışken bu süreçte kadınların oy verme ve temsil haklarını

gündeme taşımayı İsmet Hakkı gibi düşünen Osmanlı feministleri ihtiyatsız bir adım olarak görmüş olabilirler.

Demet'ten takip edilen yazıların içeriği, Osmanlı gündeminde kadın erkek eşitliği, kadının özgürlüğü ve hakları konusunda genel bir kafa karışıklığına, görüş ayrılıklarına ve bu karışıklıkları giderme çabalarına dikkat çeker. Bu durum, aslında Osmanlı feminist bilincinin şekillenme süreci olarak da anlaşılabilir. Örneğin İsmet Hakkı, yardım cemiyetlerinde önemli roller üstlenmiş çağdaş Fatma Aliye Hanım'ın (1862-1936) kadınların herhangi bir savaş durumunda erkeklere manevi destek vermeleri gerektiğini savunuyor olmasının, kadınlara da askerlik zorunluluğu getirilmesi şeklinde yanlış yorumlandığının ve meselenin kadın-erkek eşitliği merkezinden gelişen bir söyleme dönüştürülmesindeki mantıksızlığın altını çizecektir.[14] Bu açıdan bakıldığında, İsmet Hakkı'nın feminist yaklaşımlarının bazı Avrupalı çağdaşlarınıninki gibi "rol eşitliğini ya da rol değişimini" içermediğini söyleyebiliriz (Bock, *a.g.e.*, s.135). İsmet Hakkı'ya göre nihai amaç cinsler arası eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıydı. Kazanılacak haklarla kadın kendisini özgürce geliştirdiğinde, kadınlar hakkındaki geleneksel önyargılardan tümüyle kurtulabilecekti ve Batı'dan referanslar bu inancı güçlendiriyordu. İsmet Hakkı, kadının mevcut statüsünün, kadınların erkeklerden daha az zeki ve cesaretli olduğunun kanıtı olmadığı konusunda nettir. Zira Batı'daki örnekler, fırsat tanındığında tıp veya hukuk gibi uzmanlık alanlarında kadınların da erkekler kadar başarılı olabileceğinin en iyi kanıtıdır.

Kadın eğitimi sorununa çözüm önerileri getiren bir diğer kadın yazar Âtîfet Celâl *Demet*'in ikinci sayısında "Terbiye-i Nisvaniyye" başlıklı makalesinde kadının eğitiminde nihai amacın kültür ve eğitim seviyesi aynı olan aile bireylerden oluşan ileri ve modern bir toplum yaratmak olduğunu söyler (*Demet*, 2, 24 Eylül 1324, s. 27). Ancak toplum menfaatini öne çıkarır gibi gözükse de bu yaklaşımlar, Âtîfet Celâl de dahil olmak üzere *Demet* yazarlarının kadın haklarını ve sorunlarını sınırları kesin hatlarla çizilmiş dar bir çerçevede düşündükleri sonucuna ulaştırmamalı. Nitekim, gerek İsmet Hakkı'nın makalesi, gerek *Demet*'in, yazılarında ataerkil zihniyetin daha baskın hissedildiği genel erkek yazar kadrosunun yazıları kadınlara özel olarak açılan eğitim kurumlarını, örneğin bayan öğretmen yetiştiren okulları toplumdaki ahlaki çöküşün belirtisi olarak gören bir toplumsal zihniyet (s. 28) içerisinde çözüm üretmenin zorluğu hakkında örtük mesajlar verirler. Bu şartlar göz önünde bulundurulduğunda, özellikle kadın yazarların kadın eğitiminin zorunluluğunu, basının belli bir kamu görüşü oluşturma özelliğini dikkate alarak, mutlu ve uyumlu aile/medeni toplum formülü ile öne çıkarmaları, özelde erkekleri genelde ataerkil toplum zihniyetini ikna etmenin bir yolu; olumsuz sert tepkileri farklı vurgularla teskin etme yöntemi olarak da değerlendirilebilir. İhtiyatla ikna ederek kadın eğitimini popülize etmeyi hedeflemiş

olabilecek olan Âtifet Celâl, kadınların erkeklerle her konuda eşit olduğu inancında olmadığını, kadınların memurluk, milletvekili ya da hâkimlik gibi mesleklerle uğraşmalarını ya da balo ve gazino gibi kamusal alanlarda boy göstermelerini tasvip etmeyerek ifade edecektir. Hatta yazar “kadınlar da okusun, öğrensin; fikir üretebilsin, her konuda söz sahibi olsun” böylece “evinin idaresine bakabilsin” iddiasındadır. Ancak, eğitilmiş kadından sınırlı beklentileri olduğunu söyleyen aynı Âtifet Celâl, bayan öğretmen yetiştiren okulların yetersizliği konusundaki yorumlarıyla esas düşünceleri hakkında açık verir ve bizde, beklentilerin iddia edildiğinin çok daha ötesinde olduğu şüphesini uyandırır. Âtifet Celâl’e göre, dengeli bir aile yapısı için gerekli olan “temel eğitim” öğrenilmesi gerekenlere nazaran çok cüzdür ve kadınların tahsili için öncelikle yapılması gereken, gerek geliştirilmiş programlarıyla gerekse modern fiziksel altyapısıyla mükemmel bayan öğretmen okulları açmaktır (s. 27).

Bu ifadeleriyle Âtifet Celâl modern aile ve toplum formülü için şart koştuğu kadın eğitimi üzerinden, aslında kadına meslek hayatına atılmanın yolunu da açarak adeta okuruna göz kırpar; zira Osmanlı toplumunun değerlerine sahip çıkan Osmanlı kadınlarının erkek hocalarla aynı ortamda bulunmaları hiç de münasip değildir. O zaman yapılması gereken bayan öğretmen yetiştiren okulların yapımına hız vermek olmalıdır. Bu çeşit çözüm ve çıkış yollarına *Demet*’in herhangi bir sayısındaki herhangi bir yazının içinde her zaman rastlamak mümkün. Örneğin şefkat ve merhamet gibi duygusal özellikleri kadın kişiliğine özgüleştiren diğer bir yazı ancak bu özelliklere sahip bireylerin hastalara erkeklerden daha iyi bakacağı iddiasında bulunarak aslında kadınlara hemşirelik mesleğinin yolunu açmaya çalışacaktır.

Sonuç Yerine

Devletin siyasi ve ideolojik yapısıyla paralel ve baskın ataerkil zihniyet temelinde şekillenen Osmanlı feminizmi, içinde kadın haklarını Osmanlı-Türk milletinin ilerlemesi ve daha medeni bir seviyeye ulaşması için tartışılmayı zorunlu gören anlayışlarla birlikte, kadın hak ve özgürlüğünü bireyin temel hak ve özgürlüğü merkezinde savunan ve tam da bu noktada ortaya çıkan toplumsal önyargılar ile mücadele etmek zorunda kalan görüşleri de içerir. II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yayın hayatına başlayan kadın dergileri içerisinde, kadın meselelerini en fazla tartışan yayınlardan biri olan *Demet* bu farklı yaklaşımları içeren yazılarıyla dönemin kadın hak ve özgürlükleri üzerine görüş ayrılıklarını yansıtır. Öte yandan *Demet*, ister erkek egemen bir toplumun kadın meseleleri konusunda yirminci yüzyıl dönümüne uygun olarak revizyon görmüş zihniyetini yansıtın, isterse sancılı bir dönüşüm sürecini deneyimleyen toplumun kaldırabileceği bir söyleme sahip olsun; her iki durumda da söz konusu fikirler, *Demet* özelinde yazarların, özellikle kadın yazarların Osmanlı

toplumdaki kadınların mevcut sorunlarının boyutlarının, bunların çözülmesi için gösterilen çabanın sınırlarının ve bu sınırların aşılması gerekliliğinin bilincinde hareket ettiklerini ve buna göre tavır aldıklarını ortaya koyar. Dolayısıyla kadın sorunlarına eğilenleri ve çözüm üretenleri, modernist reformları Müslüman Osmanlı-Türk kimliğiyle tanımlanan toplumun tabanına yaymaya çalışan devlet politikasının işbirlikçileri olarak algılamak eksik bir tarih okuması olacaktır. Her ne kadar, eğitilmiş anne-medeni toplum eşitlemesi ve örnek Müslüman Osmanlı-Türk kadını vurgusu bu tarz tuzaklara düşmeyi kolaylaştırır da, derginin kadın yazarlarının ihtiyatlı ifadeleri kadın hakları için verilen mücadeleye ve kadını aile ve toplum içerisinde aktif hale getirme çabalarına, en azından bu konudaki ciddi niyetlere işaret etmektedir. Buradan hareketle bundan bir asır önce kadın sorunlarını gündeme taşıyan Demet yazarlarını, özellikle de kadın yazarlarını, hak ve özgürlükler adına halen sürdürülen mücadelenin öncüleri arasında değerlendirmek gerekir.

Kaynakça

- Arai, M. (1994). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları. (Başlığı yok). (8 Teşrin-i evvel 1324). *Demet*, 4, s. 63.
- Behiç, H. (15 Teşrin-i evvel 1324). *Demet*, 5, s. 80.
- Berktaş, F. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e feminizm. *Tanzimat ve Meşrutiyet*.
- Bock, G. (2004). *Avrupa tarihinde kadınlar* (Çev. Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Celâl, Â. (24 Eylül 1324). Terbiye-i Nisvaniyye. *Demet*, 2, ss. 27-28.
- Cemal, S. (17 Eylül 1324). *Demet*, 1, s. 5.
- Durakbaşı, A. (2000). *Halide Edib: Türk modernleşmesi ve feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esef ve Hayret. (1 Teşrin-i evvel 1324). *Demet*, 3, s. 33.
- Fehmi, S. (24 Eylül 1324). *Demet*, 2, s. 28.
- Hakkı, İ. (24 Eylül 1324). Kadınlarımız ve ma'ârif. *Demet*, 2, ss. 24-26.
- Hanioğlu, Ş. (1985). *Osmanlı ve İttihat ve Terakki cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1996). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaplan, L. (1998). *Cemiyetlerde ve siyasi teşkilatlarda Türk kadını (1908-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kılıç, F. (2005). *Kadın: A Young Turk magazine in the second constitutional period (1908-1909)*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Offen, K. (2000). *European feminism 1700-1950: A political history*. Stanford: Stanford University Press.
- Samim, A. (8 Teşrin-i evvel 1324). *Demet*, 4, s. 59.
- Sırrı, S. (17 Eylül 1324). *Demet*, 1, s. 12.
- Sırrı, S. (22 Teşrin-i evvel 1324). *Demet*, 6, s. 83.

Toprak, Z. (1992). II. Meşrutiyet döneminde aile ve feminizm. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi* (C. I). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Van Os, N. A. N. M. (2001). Osmanlı Müslümanlarında feminizm. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce, Cumhuriyet’e devreden düşünce mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in birikimi* (C. I, s. 338) içinde (ed. Tanıl Bora, Murat Güştekin). İstanbul: İletişim Yayınları.

* Bu yazı 2004-2005 Sonbahar döneminde Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nde Yavuz Selim Karakışla’nın Osmanlı Tarihi Seminer Dersi için hazırlanmış çalışmanın gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş halidir. Çalışmaya yorumlarıyla katkıda bulunan Fatmagül Demirel’e desteği için teşekkür ediyorum.

** Araştırmacı.

[1] Kadın meselelerinin, ulus-devlet sürecini yaşayan Osmanlı Devleti-Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi ve ideolojik yapısıyla paralel olarak biçimlenmesi hakkında bkz. Deniz Kandiyoti. (1996). *Cariyeler, bacılar, yurttaşlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 87-89.

[2] Jön Türkler hakkında yapılmış en detaylı çalışma için bkz. Şükrü Hanioğlu. (1985). *Osmanlı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 619-644.

[3] On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren kadınların aile ve toplum içerisindeki statüsünü yükseltmeye yönelik yapılan reformlar için bkz. Ayşe Durakbaşa. (2000). *Halide Edib: Türk modernleşmesi ve feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 97-102. Hukuki düzenlemeler için ayrıca bkz. Fatmagül Bertkay. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e feminizm. *Tanzimat ve Meşrutiyet*, ss. 352-353.

[4] Dönemin diğer önemli politik kadın dergileri *Mehasin* ve *Kadın*’dır. *Kadın* dergisi hakkında yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Fatma Kılıç. (2005). *Kadın: A Young Turk magazine in the second constitutional period (1908-1909)*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.

[5] Bu noktada II. Abdülhamid’in modernist reformları benimseyen bir siyaset yürüttüğünü belirtmek gerekir. Ancak aynı zamanda Mebusan Meclisi’ni fesheden ve sıkı bir sansür uygulamasıyla sanat, basın ve edebiyat faaliyetlerini sınırlandıran Sultan Abdülhamid mutlakiyetçi, merkeziyetçi ve otoriter rejim sistemi temelinde devlet kurumlarını yeniden yapılandırmaya devam etmiştir.

[6] Kandiyoti benzer tepkilerin Müslüman sömürge ülkelerinde aynı nedenlerle verildiğine işaret etmiştir. Bkz. Kandiyoti, *a.g.e.*, ss. 87-97.

[7] Dinin ve ataerkil toplum yapısının birbirleri üzerindeki etkisi hakkında bkz. Kandiyoti, *a.g.e.*, ss. 107-132.

[8] Mükerrerem Belkis Hanım kadınların özgürlüklerini bireyin özgürlüğü temelinde savunan önemli bir isim olarak Fatmagül Bertkay’ın çalışmasında yer almıştır. Bu çalışma için bkz. Fatmagül Bertkay, *a.g.m.*, ss. 351-352.

[9] Ulusal birlik siyaseti için bkz. Masami Arai. (1994). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 18-20.

[10] Bu konudaki detaylı bir inceleme için bkz. Zafer Toprak. (1992). II. Meşrutiyet döneminde aile ve feminizm. *Sosyo-kültürel değişme sürecinde Türk ailesi* (C. I). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, ss. 216-227.

[11] Ataerkil düşünce temelinde oluşan devlet siyasetinin Doğu ve Batı toplumlarında kadının statüsünü belirleyişi hakkında bkz. Deniz Kandiyoti. *a.g.e.*, ss. 65-107.

[12] Halide Edib’in feminist düşünceleri hakkında bkz. Durakbaşa. *a.g.e.*, ss. 191-201.

[13] Halide Edib’in Batı’daki sufrajat eylemleri hakkındaki görüşleri için bkz. Durakbaşa. *a.g.e.*, ss. 196-198.

[14] İsmet Hakkı’nın bu konudaki yorumları için bkz. *Demet*, 2, 24 Eylül 1324, s. 26.